

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 21 (2000)

Δελτίον ΧΑΕ 21 (2000), Περίοδος Δ'

Τριφεγγής ένθεος μοναρχία

Άννα ΜΑΡΑΒΑ-ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ

doi: [10.12681/dchae.560](https://doi.org/10.12681/dchae.560)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΑΡΑΒΑ-ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ Ά. (2011). Τριφεγγής ένθεος μοναρχία. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 21, 221–226. <https://doi.org/10.12681/dchae.560>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Τριφεγγής ένθεος μοναρχία

Άννα ΜΑΡΑΒΑ-ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ

Περίοδος Δ', Τόμος ΚΑ' (2000) • Σελ. 221-226

ΑΘΗΝΑ 2000

ΤΡΙΦΕΓΓΗΣ ΕΝΘΕΟΣ ΜΟΝΑΡΧΙΑ*

Δύο παράλληλες ιστορικές μικρογραφίες εικονίζουσες στέψη τριῶν προσώπων συμβασιλευόντων, μοναδικά γεγονότα στην ιστορία τοῦ Βυζαντίου τοῦ 11ου αἰῶνα, μᾶς ὀδήγησαν στην ἔρευνα τῶν ιστορικῶν στιγμῶν ἐνθρόνισης τριῶν συμβασιλέων καὶ τὴν πιθανή συγγένεια τῆς ἔμπνευσης τῶν δύο μικρογραφιῶν. Ἡ πρώτη (Εἰκ. 1) ἀνήκει στὸν κώδικα 364 φ. 3 τῆς βιβλιοθήκης τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ¹ καὶ ἡ δεύτερη στό Ψαλτήριο τοῦ Βατικανοῦ, Barberini 372 φ. 5² (Εἰκ. 2).

Ἀνατρέξαμε στοὺς ιστορικούς τῆς ἐποχῆς καὶ ιδιαίτερα στὸν Μιχαήλ Ψελλό, τὸν ἀνώτατο αὐλικό πού ἦταν παρῶν καὶ πρωτοστατοῦσε στίς δύσκολες ἀποφάσεις τοῦ παλατιοῦ, ὅπως ἦταν καὶ οἱ κατ' ἀνάγκη στέψεις τριῶν συμβασιλέων. Στὴ *Χρονογραφία* τοῦ Μιχαήλ Ψελλοῦ βρήκαμε λεπτομερεῖς διηγήσεις τῶν ιστορικῶν αὐτῶν συμβάντων πού φωτίζουν τὸ περιεχόμενο τῶν δύο μικρογραφιῶν.

Ὁ Μιχαήλ Ψελλός διηγεῖται, λοιπόν, ὅτι κατόπιν διαβουλεύσεων καὶ διαφωνιῶν, ὁ Κωνσταντῖνος Μονομάχος νυμφεύεται τὴ Ζωή καὶ γίνεται συμβασιλεύς μετὰ τὴ Ζωή καὶ τὴν ἀδελφή τῆς Θεοδώρα τὸ 1042. Ἡ μικρογραφία τοῦ Σινᾶ γίνεται μᾶλλον μετὰ τὴ στέψη. Καὶ τοῦτο γιατί, ὅπως γράφει ὁ Ψελλός, τρεῖς μῆνες μόνον κράτησε ἡ συμβασιλεία: *Καὶ γίνεται ταῦτα ταῖς μὲν βασιλίσσαις τέλος τοῦ δι' ἐαντῶν τι ποιεῖν καὶ αὐτοκρατεῖν ἐν τοῖς πράγμασιν, ἀρχὴ δὲ τῷ Μονομάχῳ Κωνσταντίνῳ καὶ πρώτη τῆς βασιλείας κατάστασις. Αἱ μὲν οὖν τρίτον μῆνα συνάρξασαι παύονται τῆς ἀρχῆς...*³.

Τὰ ὀνόματα τῶν τριῶν βασιλέων γράφονται δίπλα στὰ πρόσωπα τῆς μικρογραφίας: *Ζωή.. Αὐγούστα.. Κων-*

σταντῖνος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεύς... Θεοδώρα Αὐγούστα... Ἡ ἐπιγραφή γύρω ἀπὸ τὴ μικρογραφία δὲν παραλείπει νὰ τονίσει τὰ πρωτεῖα τοῦ Μονομάχου, λέγοντας ὅτι, ὅπως στὴν Ἁγία Τριάδα, ἕνας εἶναι ὁ Παντοκράτωρ. Ἔπειτα, ζητεῖ ἀπὸ τὸν Σωτῆρα νὰ προστατεύει τὴ φαεινὴ τριάδα τῶν βασιλέων τῆς γῆς, τὸν κράτιστον δεσπότην Μονομάχον μαζί μετὰ τὸ ζεῦγος τῶν πορφυρογεννητῶν: *Ὡς τῆς Τριάδος, Σῶτερ, εἷς Παντοκράτωρ, τῶν γῆς ἀνάκτων τὴν φαεινὴν Τριάδα σκέποις κράτιστον δεσπότην Μονομάχον, ὁμαιμόνων ζεῦγος τε πορφύρας κλάδον*⁴.

Αὐτὴ τὴν «φαεινὴν τριάδα τῶν ἀνάκτων τῆς γῆς» παραλληλίζουμε μετὰ τὴν τριφεγγὴ ἐνθεο μοναρχία τῆς ἐπιγραφῆς γύρω ἀπὸ τὴ μικρογραφία τοῦ φ. 5 τοῦ Ψαλτηρίου Barberini 372⁵.

Ἡ τριφεγγὴς ἐνθεο μοναρχία δὲν εἶναι ἡ Ἁγία Τριάδα, ὅπως ἀπὸ παραδρομὴ ἐρμήνευσαν ἐξ ἀρχῆς οἱ ἐρευνητές. Πρόκειται γιὰ τοὺς τρεῖς ἐν Θεῷ μονάρχες πού ἐδῶ εἶναι ἀνώνυμοι. Ἡ ἔκφραση «ἐνθεο βασιλεία» συναντᾶται ἀνάμεσα στίς πολυάριθμες ἐπευφημίες τῶν δήμων γιὰ τὸν βασιλέα σὲ γιορτὴ στὸν ἱππόδρομο ὑστερα ἀπὸ νίκη: *Πολλοὶ ὑμῖν χρόνοι, ἡ ἐνθεο βασιλεία.*

Στὴν «ἀκτολογία» τῶν δήμων «ἐπὶ στεψίμῳ βασιλέως» τονίζεται ἡ προσφορὰ τοῦ πάντων Ποιητῆ καὶ Δεσπότη πρὸς τὸν λαόν, *τό στέφος τῆς βασιλείας, δόξα Θεῷ τῷ στέψαντι τὴν κορυφήν σου, ὁ στέψας σε... βασιλέα αὐτοχείρως καὶ ἄλλα πολλὰ πολυχρόνια, ὅπως καταγράφονται ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Πορφυρογέννητο*⁶. Ἡ βασιλεία δίνεται πάντοτε ἀπὸ τὸν Θεό. Ἡ τριφεγγὴς ἐνθεο μοναρχία ἀναφέρεται στὸν ἀριθμὸ τῶν τριῶν μοναρχῶν.

* Εὐχαριστῶ θερμὰ τὴν ἀγαπητὴ μου φίλη καὶ συνεργάτιδα Χριστίνα Πάσχου γιὰ τὴ μεγάλη τῆς προσφορὰ στὴν παρουσίαση τοῦ ἄρθρου.

1. K. Weitzmann - G. Galavaris, *The Monastery of Saint Catherine at Mount Sinai, The Illuminated Greek Manuscripts, I: From the Ninth to the Twelfth Century*, Princeton 1990, σ. 66-67, εἰκ. 185.

2. J. Anderson - P. Canart - Ch. Walter, *The Barberini Psalter, Codex*

Vaticanus Graecus 372, New York χ.χ., 56 (στό ἐξῆς: *Barberini Psalter*).

3. Michel Psellos, *Chronographie*, I (ἔκδ. G. Budé), Παρίσι 1926, σ. 127 (XXI).

4. Weitzmann - Galavaris, ὁ.π., σ. 66-67, εἰκ. 185.

5. *Barberini Psalter*, φ. 5, σ. 56.

6. Constantin VII Porphyrogénète, *Le livre des cérémonies* (ἔκδ. G. Budé), Παρίσι 1939, 2, σ. 155 καὶ 3-4.

Εικ. 1. Χφ. Σινᾶ 364, φ. 3. Κωνσταντίνος Μονομάχος, Ζωή και Θεοδώρα.

Ο Ch. Walter⁷, μελετώντας την «φαιρινή τριάδα των ανάκτων» της μικρογραφίας του χφ. του Σινᾶ, παρατηρεί την αναλογία μεταξύ των οὐράνιας και της γήινης Τριάδας και σημειώνει ότι αξίζει να εξεταστεί ιδιαίτερα τό θέμα. Αναφέρει τή στέψη τριῶν συμβασιλέων, τοῦ Κωνσταντίνου, του Τιβερίου καί τοῦ Ἡρακλείου. Τότε οἱ κάτοικοι τῆς Χρυσουπόλεως ἐπευφημοῦσαν τό γεγονός: «Εἰς Τριάδα πιστεύομεν τοὺς τρεῖς στέψωμεν».

Ἡ μικρογραφία μας εἶναι ἀνώνυμη. Δέν φέρει τά ὀνό-

ματα τῶν τριῶν συμβασιλέων. Ἡ ἀναγνώριση τῶν τριῶν προσώπων τῆς μικρογραφίας ἀπασχόλησε κατά καιρούς πολλοὺς ἐρευνητές τοῦ ἐκλεκτοῦ Ψαλτηρίου. Μελετήθηκε ἡ γραφή τοῦ σπουδατικοῦ αὐτοῦ κώδικα καί γενικά οἱ κωδικογράφοι ἀναγνώρισαν τόν γραφέα τοῦ Ψαλτηρίου τοῦ Λονδίνου. Ἡ εἰκονογράφηση ἀναλύθηκε ιδιαίτερα διεξοδικά καί προτάθηκαν διάφορες ἐκδοχές γιά τή χρονολόγηση τοῦ κώδικα⁸.

Τό τελευταῖο βιβλίο τῶν Anderson, Canart, Walter ἀσχολεῖται μέ τήν περιγραφή τῶν μικρογραφιῶν, τήν εἰκονογράφηση, τίς ἐπιζωγραφήσεις καί πολλές ἄλλες λεπτομέρειες. Δέχεται ὅτι τά τρία πρόσωπα τῆς μικρογραφίας εἶναι ὁ Ἀλέξιος Α΄ Κομνηνός, ἡ σύζυγός του Εἰρήνη καί ὁ γιός τους Ἰωάννης. Ἡ μικρογραφία ἐγινε πρὸς τιμὴν τοῦ διαδόχου, τό 1092⁹.

Πολλοὶ ἀπό τοὺς μελετητές παρατήρησαν ὅτι ἡ ἐπιγραφή γύρω ἀπὸ τή μικρογραφία τοῦ φ. 5 ἀρχίζει μέ τήν αἰτιατική ἀναφορική ἀντωνυμία «οὗς» καί βεβαίως ἡ ἐπιγραφή αὐτή εἶναι συνέχεια κάποιας προηγούμενης φράσης σέ χαμένη μικρογραφία ἢ σέ ποίημα πού θά ὑπῆρχε στό ἀπέναντι φύλλο¹⁰.

Στή σημερινή κατάσταση τοῦ χφ., στό φ. 4ν, βρίσκεται ποίημα-ἀφίερωση τοῦ κώδικα (Εἰκ. 3). Οἱ μελετητές τοῦ κώδικα δέν ἀσχολήθηκαν ιδιαίτερα μέ αὐτό, καθώς εἶναι ἀντίγραφο παλαιολόγιας ἐποχῆς¹¹ καί πιθανῶς ἀλλοιωμένο. Παραμένει ὁμως στό φ. 4ν, ἀπέναντι ἀπὸ τή μικρογραφία τοῦ φ. 5, πρᾶγμα πού δείχνει ὅτι ὁ ἀντιγραφέας γνώριζε τή σχέση τοῦ ποιήματος μέ τή μικρογραφία. Παρατηρήσαμε ὅτι τά ἀποτυπώματα ὀρισμένων σημείων τῆς μικρογραφίας τοῦ φ. 5 ἐπάνω στό κείμενο τοῦ ποιήματος δείχνουν ἐπίσης ὅτι τό φ. 4ν βρισκόταν ἀπέναντι ἀπὸ τή μικρογραφία, ὅταν εἶχε ἐπιζωγραφηθεῖ, καί τά χρώματα ἦταν ἀκόμη νωπά. Εἶχε δηλαδή γίνει ἡ ἀντιγραφή.

Διαβάζοντας προσεκτικά τό ποίημα-ἀφίερωση στό φ. 4ν καί ἀναλύοντας τό γριφῶδες περιεχόμενο, παρατηρήσαμε ὅτι οἱ τέσσερις δωδεκασύλλαβοι στίχοι, γύρω ἀπὸ τή μικρογραφία, εἶναι ἡ συνέχεια καί τό τέλος τοῦ ποιήματος.

7. Ch. Walter, *The Iconographical Sources for the Coronation of Milutin and Simonida at Gračanica* (Recueil de travaux, *L'art byzantin au début du XIV siècle*), σ. 195, σημ. 73. Θεοφάνης, *Χρονογραφία* (ἔκδ. De Boor), Hildesheim 1963, 1, σ. 352.

8. E. de Wald, *The Comnenian Portraits in the Barberini Psalter*, *Hesperia* 13 (1944), σ. 80-86. J. Spatharakis, *The Portrait in Byzantine Illuminated Manuscripts*, Leyden 1976, σ. 26-36. J. Anderson, *The Date and Purpose of the Barberini Psalter*, *CahArch* 31 (1983), σ. 35-67.

⁹Υπάρχουν βέβαια καί ἄλλες ἀπόψεις.

¹⁰Barberini Psalter, σ. 26.

¹¹Πρῶτος ὁ De Wald (ὁ.π., σ. 79-80) παρατήρησε ὅτι οἱ δωδεκασύλλαβοι γύρω ἀπὸ τή μικρογραφία ἐπρεπε νά ἦταν συνέχεια κάποιου ποιήματος στό προηγούμενο φύλλο. Ἡ ἀποψη αὐτή ἐγινε γενικά ἀποδεκτή.

¹²Barberini Psalter, σ. 30.

Καί αυτό είναι τό θέμα τῆς παρούσας μελέτης. Πιστεύουμε ὅτι τό ποίημα-ἀφιέρωση λύνει τό πρόβλημα τῆς ταυτότητας τῆς τριφεγγούς ἐνθέου μοναρχίας, δηλαδή τῶν τριῶν συμβασιλέων τῆς μικρογραφίας.

Το ποίημα-ἀφιέρωση ἔχει ὡς ἐξῆς:

φ. 4v

*Ὁ γῆς ἀνάσσων καὶ ποιμὴν καὶ τῶν ὄλων,
καὶ Δα(νὶ)δ εὐρῶν ἄξιον σκηπτουχίας,
αὐτὸς τέθηκε σὴ κορυφῇ τὸ στέφος,
ἄναξ κραταίε τῆς ὅλης οἰκουμένης
5 Δα(νὶ)δ ἀτεχνῶς ἄλλον εὐρῶν ἀρτίως,
τοῖνυν καταστρέφει σὲ σὺν τῇ συζύγῳ,
ἄλλην σελήνην κοσμικῶ δούς ἡλίῳ,
[ἀφ' ἧς]¹² τὸ θάλλος ἐκφανὲν τῆς πορφύρας,
ἄλλην νοεῖν δίδωσι κοσμοπλουτίαν,
10 τούτῳ ταπεινὸς φαῦλος ἐν μονοτρόποις,
τὸ φύντος ἐντρύφημα, Δα(νὶ)δ τοὺς λόγους,
πόθῳ περωθεὶς δουλικῶ τόλμῃ φέρῳ,
θηλὴν νοητὴν, δευτέραν γαλουχίαν,
τὸ φωσφόρον φῶς δευτέρον φάνεντί μοι
15 ὄν ἢ παν(αλκ)ῆς δεξιὰ τοῦ δεσπότητος
σκέποι κρατῦναι τῶν ὑπηκόων χάριν,
καὶ τὴν ἄνωθεν χεῖρα τὴν στέφους δότιν,
εὗροι κατ' ἐχθρῶν χεῖρα βαρβαροκτόνον.*

φ. 5

*Οὕς ἢ τριφεγγῆς ἐνθεὸς μοναρχία,
εἰρηνικῇ τε καὶ σοφῇ καταστάσει,
πολλοῖς φυλάξει καὶ γαληνίους χρόνοις,
διεξάγειν τὰ σκῆπτρα τῆς ἐξουσίας.*

Δηλαδή:

Αὐτὸς πού βασιλεύει στή γῆ καὶ εἶναι ποιμένας τῶν πάντων πού θεώρησε τόν Δαβίδ ἄξιο νά κρατᾶ τὰ σκῆπτρα αὐτὸς ἔθεσε τό στέμμα στήν κεφαλή σου, ὦ βασιλέα κραταίε ὅλης τῆς οἰκουμένης. Δαβίδ ἄλλον βρῆκε μέ ἀπλότητα τῶρα στέφει ἐσένα καὶ τή σύζυγό σου ἀφοῦ ἔδωσε ἄλλη σελήνη στόν κοσμικό ἥλιο ἀπό τὴν ὁποία ἀνεφάνη ὁ βλαστός τῆς πορφύρας δίδοντας ἄλλο νόημα στόν πλοῦτο τοῦ κόσμου. Σέ αὐτόν ἐγώ ὁ ταπεινός, φαῦλος ἀνάμεσα στοὺς μοναχοὺς,

12. ἀφ' ἧς. Πιστεύουμε ὅτι ἴσως θά ἔπρεπε νά διορθωθεῖ τό ἀφ' ὄν. Ἐπίσης ἀποψη γραφῆς στήν ἀντιγραφή τοῦ ποιήματος τό ω τοῦ στίχου 8 γράφεται κλειστό, ἐνῶ ὅλα τὰ ἄλλα ω στό ποίημα γράφονται ἀνοικτά. Τό «θάλλος» τῆς πορφύρας γράφεται στή συνέχεια τῆς

τό νεαρό ἐντρύφημα, τοὺς λόγους τοῦ Δαβίδ προσφέρῳ μέ δουλικό πόθο, μέ φτερά τόλμης, θηλὴν νοητὴν, δεύτερο θηλασμό (πνευματικὴ τροφή) δεύτερο φῶς, φωσφορίζον μου ἐφάνη. Αὐτόν ἢ πανένδοξος δεξιὰ τοῦ δεσπότητος ἄς καλύπτει γιὰ νά κυβερνᾶ χάριν τῶν ὑπηκόων, καὶ τὴν ἄνωθεν χεῖρα πού ἔδωκε στό στέμμα εἶθε νά βρεῖ ὡς χεῖρα βαρβαροκτόνον κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Αὐτούς (ἐδῶ) ἢ τρίφωτος ἐν Θεῷ μοναρχία ὡς εἰρηνικὴ καὶ σοφὴ κατάσταση ἄς κρατήσῃ σέ πολλοὺς καὶ γαληνίους χρόνους νά διαχειρίζεται τὰ σκῆπτρα τῆς ἐξουσίας.

Πολλὰ στοιχεῖα πού περιέχονται στό ποίημα καὶ γύρω ἀπό τὴ μικρογραφία μέ τοὺς τρεῖς συμβασιλεῖς μᾶς ὀδήγησαν καὶ πάλι στόν Μιχαὴλ Ψελλό. Μετά ἀπό ἔρευνα πιστεύουμε ὅτι εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Ψελλός ὁ ἀφιερωτὴς τοῦ Ψαλτηρίου. Δίνει τὰ στοιχεῖα τῆς ταυτότητάς του: Μοναχός, παιδαγωγός, σύμβουλος τοῦ βασιλέα. Αὐτὸς ὁ ταπεινός, φαῦλος ἀνάμεσα στοὺς μοναχοὺς, ὅπως ὀνομάζει τόν ἑαυτό του, ἀφιερώνει τό Ψαλτήριον ὡς δευτέρη πνευματικὴ τροφή στό νεαρό βασιλόπουλο.

Ἐναγνωρίζουμε τόν παιδαγωγό τοῦ Μιχαὴλ, γιοῦ τοῦ βασιλέα Κωνσταντίνου Δούκα καὶ τῆς συζύγου του Εὐδοκίας. Ἐδῶ παραθέτουμε τὴν ἱστορία τῆς στέψης τῶν τριῶν συμβασιλέων, ὅπως τὴ διηγεῖται μέ συγκίνηση ὁ Ψελλός στή *Χρονογραφία* του.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Ψελλός ἦταν ὁ κυριότερος ἄνθρωπος τοῦ παλατιοῦ πολλὰ χρόνια καὶ ἰδιαίτερα τῆς βασιλικῆς οἰκογένειας τῶν Δουκῶν. Ἦταν σύμβουλος τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα, μέ τόν ὁποῖον εἶχε συνδεθεῖ μέ φιλία. Αὐτὸς τόν εἶχε καλέσει νά κατοικεῖ κοντά του καὶ τοῦ εἶχε ἀναθέσει τὴ διαπαιδαγώγηση τοῦ πρωτότοκου γιοῦ του Μιχαὴλ, τόν ὁποῖο προὐρίζε νά τόν διαδεχθεῖ ὁ τὴν ἐκείνου βασιλείαν ἀναδεξάμενος¹³.

Καθὼς οἱ δύο πρῶτοι γιοὶ τοῦ Κωνσταντίνου, ὁ Μιχαὴλ καὶ ὁ Ἄνδρόνικος, εἶχαν γεννηθεῖ πρὶν ἀπό τὴ στέψη τοῦ πατέρα τους, τό 1059, θεωροῦνταν «ιδιώται», δηλαδή ἀπλοὶ πολῖτες. Δέν πέρασε ὁμως πολὺς καιρὸς καὶ τὸν πρῶτον αὐτῶ τῶν υἱῶν καὶ κάλλιστον, τοῦτον δὲ φημί τὸν θεϊότατον Μιχαὴλ τῷ βασιλικῶ κοσμῆ διαδήματι.

Ἐπειδὴ ἔμελλε λοιπὸν νά καθίσει στόν θρόνο ὁ Κων-

συζύγου καὶ δέν ἀναφέρεται ἡ λέξη υἱός. Σημειώνουμε τὴν ἔκφραση: μεθ' ἧς καὶ παῖδας ἀπογεννᾶ... (Ψελλός, *Χρονογραφία* 2, σ. 141 (VI).

13. Ὁ.π., σ. 141 (VI).

Εἰκ. 2. Χρ. Barberini 372, φ. 5. Τριφεγγής ἔνθεος μοναρχία.

σταντίνος δοκιμάζει τόν γιό του μέ ἐρωτήσεις «πολιτικής ὑποθέσεως». Ὁ Μιχαήλ ἀπαντᾷ μέ τρόπο πού ἐλήφθη ὡς «οἰωνός... ψυχῆς» θά διέπρεπε ὅταν θά γινόταν βασιλεύς καί ἀμέσως *τήν βασιλείον πανήγυριν ἐκτελεῖ*¹⁴. Ὁ Μιχαήλ ἦταν ἔτοιμος νά διαδεχθεῖ τόν πατέρα του.

Ὁ Κωνσταντίνος πεθαίνει τό 1067 ὀρίζοντας διαδόχου του τήν Εὐδοκία καί τά παιδιά του. Ἡ Εὐδοκία κράτησε μόνη τά σκήπτρα ἕως τό τέλος τοῦ 1067, ὅποτε ὑποχρεώθηκε νά παντρευτεῖ ἕναν ἐπιφανή στρατηγό, γόνου ἐκλεκτῆς οἰκογένειας, ἐκπρόσωπο τῶν στρατιωτικῶν, τήν ἐποχή πού τό βυζαντινό κράτος δεχόταν ἐχθρικές ἐπιθέσεις σέ ὅλα τά σύνορά του. Ἔτσι στέφεται ὁ Ρωμανός Διογένης ὡς σύζυγος τῆς Εὐδοκίας, μέ τήν ὁποία μοιράζεται τήν ἀρχή μαζί μέ τόν γιό της Μιχαήλ.

Τήν ἀναπάντεχη καί βιαστική αὐτή διαδοχή διηγεῖται ὁ Ψελλός στή *Χρονογραφία* του¹⁵: Τό βράδυ τῆς 31ης Δεκεμβρίου τοῦ 1067 τόν κάλεσε ἡ βασίλισσα καί τοῦ μίλησε γιά τά συμβαίοντα. Ὁ Ψελλός δέν τά ἤξερε, εἶπε ὅτι δέν γίνονται πρόχειρα αὐτά καί θά δοῦμε αὐριο. Ἡ βασίλισσα ἀπάντησε: *ἀλλ' οὐ δεῖ τινός φροντίδος· τό δέ καί περιφρόντισται καί διώρισται· ὁ γάρ τοῦ Διογένους*

υἱός Ρωμανός τό βασιλεύειν ἤξιωται καί τῶν ἄλλων προκέκριται... Ὁ Ψελλός τή ρώτησε ἂν ὁ γιός της Μιχαήλ γνώριζε τά συμβαίοντα: *Ὁ δέ γε υἱός σου καί βασιλεύς, ὅς δὴ καί ἐπίδοξος ἦν μοναρχεῖν, συνίστωρ τοῦ γενομένου καθέστηκεν;* Ἡ βασίλισσα ἀποκρίθηκε ὅτι ὁ Μιχαήλ δέν γνώριζε ὅλα: *«Ἄς ἀνεβοῦμε μαζί στόν κοῦτώνα ὅπου κοιμᾶται καί θά τά ποῦμε»*. Κάθησε στό κρεβάτι τοῦ παιδιοῦ καί εἶπε: *Ἀνίστασο, κάλλιστέ μοι τῶν υἱέων καί βασιλεῦ, καί δέξαι τόν πατρώον, ἀντί πατρός, οὐκ ἄρχοντα, ἀλλ' ὑπέικοντα, τοιοῦτον γάρ σοῖ τοῦτον ἐν γράμμασιν ἢ μήτηρ ἐδέσμησεν*. Ὁ Μιχαήλ δέν εἶπε τίποτα, δέν ἄλλαξε χρῶμα ἀλλά κατέβηκε στήν αἴθουσα, ὅπου ἦταν καί ὁ Κάισαρ Ἰωάννης Δούκας, ὁ ἀδελφός τοῦ Κωνσταντίνου. Αὐτός μιλάει μέ σεβασμό γιά τόν βασιλέα καί ἀνηψιό του, φροντίζει τά πρέποντα καί συμπανηγυρίζει τοῖς βασιλεύουσι, καί μονονοῦ τόν ὑμέναιον ἄδει καί τῶν ἐπιγαμίων ἐμφορεῖται κρατήρων· καί οὕτω ἐπὶ τῷ βασιλεῖ Ρωμανῷ τῆς βασιλείας ἐγγέρονει κατάστασις.

Ἡ τελευταία φράση εἶναι ἡ σοφή καί εἰρηνική κατάσταση τῆς ἐπιγραφῆς γύρω ἀπό τή μικρογραφία. Εἶναι ἡ στέψη τοῦ Ρωμανοῦ Διογένη Δ', μέ τούς δύο ἤδη βασιλεῖς, δηλαδή τήν Εὐδοκία καί τόν Μιχαήλ Ζ', πού ἔγινε ἀποδεκτὴ ὡς σοφὴ λύση στοὺς δύσκολους αὐτοὺς χρόνους τῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ διήγηση αὐτῆ τῆς *Χρονογραφίας* ὀδηγεῖ στήν ἐρημνεία τῆς ἀφιέρωσης καί τῆς μικρογραφίας τοῦ χρ. Barberini 372 φ. 4ν καί 5.

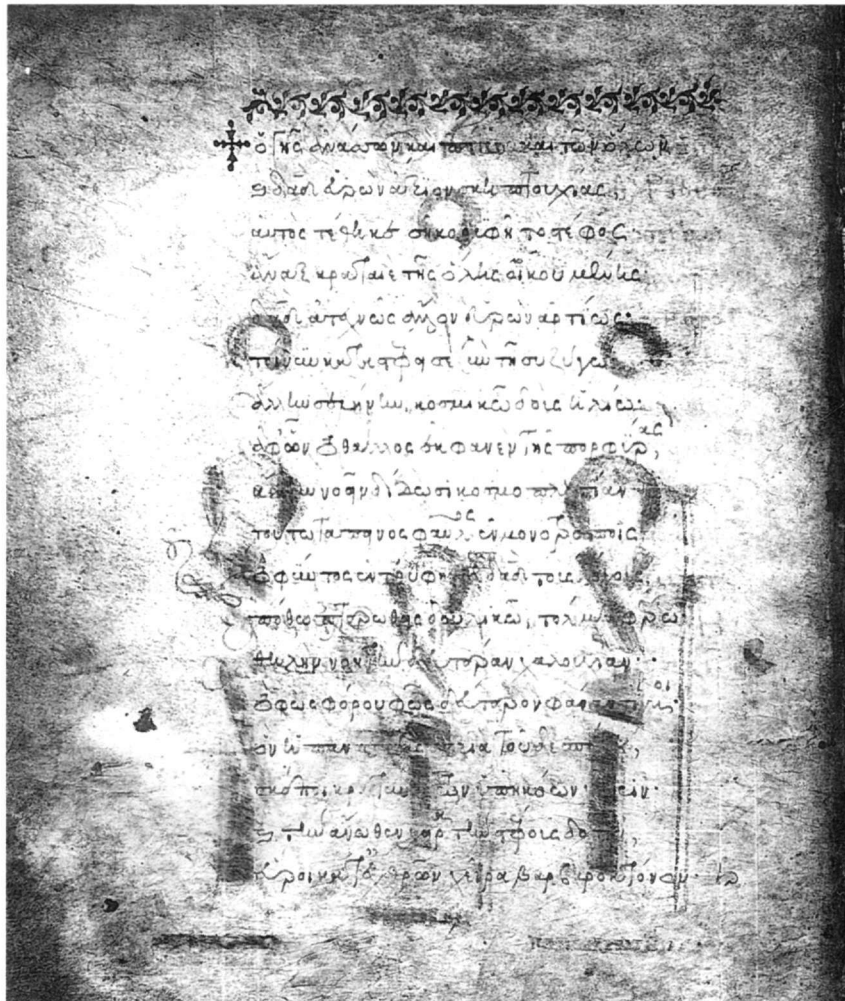
Στοὺς πρώτους δωδεκασύλλαβους τῆς ἀφιέρωσης (στ. 1-9) ὁ ποιητὴς τονίζει ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς γῆς καί ποιμένας τῶν πάντων, πού θεώρησε τόν Δαβίδ ἄξιο νά κρατᾷ τά σκήπτρα τῆς ἐξουσίας (καί ἀναφέρεται βέβαια στόν Σαμουήλ πού χρίει τόν Δαβίδ μέ τήν ἐπέμβαση τοῦ Θεοῦ) βρῆκε ἐσχάτως ἄλλον Δαβίδ «ἀτεχνῶς»¹⁶. Αὐτός τώρα στέφει ἐσένα, *ἀναξ κραταῖε τῆς ὅλης οἰκουμένης*, μαζί μέ τή σύζυγό σου, ἀφοῦ ἔδωσε ἄλλη σελήνη στόν κοσμικὸ ἥλιο καί τό βλαστό τῆς πορφύρας.

Ἐδῶ ὁ ποιητὴς τονίζει ὅτι ὁ νέος τῆς μικρογραφίας εἶναι «θάλλος» τῆς πορφύρας, δηλαδή βασιλόπουλο. Δέν εἶναι βέβαια γιός τοῦ βασιλέα πού μόλις τώρα στέφεται. Αὐτός ὁ νέος δίνει ἄλλο νόημα στόν πλοῦτο τοῦ κόσμου.

14. Ὁ.π., σ. 148 (XXI).

15. Ὁ.π., σ. 155-157 ((VI-IX).

16. Ἡ λέξη «ἀτεχνῶς» ἐρμηνεύεται ἀπό τόν Σουῖδα μέ τίς λέξεις ἀπλῶς, σαφῶς, ἀληθῶς καί παραθέτει τή φράση «δεῖται τοῦ Θεοῦ συμβουλήν ἀτεχνῶς ἱερὰν παρασχεῖν αὐτῇ καί διδάξει περὶ τῶν πρακτέων». Ἐδῶ ἡ λέξη «ἀτεχνῶς» γράφεται μέ τό ἴδιο νόημα.

Εἰκ. 3. Χφ. Barberini 372, φ. 4ν. Τό ποίημα-ἀφιέρωση.

Στή μικρογραφία τοῦ φ. 5, ἀπέναντι ἀπό τό ποίημα τοῦ φ. 4ν, εἰκονίζεται ἐπάνω ὁ Χριστός νά δίνει τό στέμμα σέ ἄγγελο, ὁ ὁποῖος τό κατευθύνει στήν κεφαλή τοῦ Ρωμανοῦ Διογένη πού στέκεται ὄρθιος κάτω ἀριστερά καί κρατεῖ λάβαρο. Δίπλα του, δεξιά, ὄρθιος ἐπίσης, νεανίας ἐστεμμένος κρατεῖ λάβαρο μέ τή δεξιά καί βιβλίο μέ τήν ἀριστερά. Εἶναι ὁ Μιχαήλ ἤδη πρὸ πολλοῦ τὴν ἤβην ἐκβεβηκότα καὶ τῆς φρονούσης ἡλικίας γενόμενον, ὅπως γράφει ὁ Ψελλός¹⁷. Ἄγγελος ἱπτάμενος εὐλογεῖ τό στέμμα του¹⁸. Δεξιότερα ἢ βασίλισσα, ὄρθια ἐπί-

σης· ἄλλος ἄγγελος ἱπτάμενος ἀγγίζει τό στέμμα τῆς. Ὁ Χριστός προσφέρει τό στέμμα στόν Ρωμανό Διογένη. Ἡ Εὐδοκία καί ὁ Μιχαήλ ἦταν ἤδη βασιλεῖς. Τό βιβλίο πού κρατεῖ ὁ Μιχαήλ εἶναι προφανῶς τό Ψαλτήριο πού τοῦ δωρίζει ὁ ποιητής.

Τό ποίημα συνεχίζεται (στ. 10-14). Ὁ δωρητής, ταπεινός καί φαῦλος ἀνάμεσα στοὺς μοναχοὺς, προσφέρει στόν νέο βλαστό, μέ δουλική τόλμη, τό νεαρό ἐντρύφημα, τοὺς λόγους τοῦ Δαβὶδ, ὡς δεύτερη θηλή νοητή, δεύτερο θηλασμό, πού τοῦ ἐφάνη ὡς φωσφορίζον φῶς.

17. Ψελλός, *Χρονογραφία*, 2, σ. 153 (II).

18. Ὁ De Wald, ὁ.π., σ. 78, στή λεπτομερῆ ἀνάλυση τῆς μικρογραφίας παρατηρεῖ ὅτι ὁ νεαρός συμβασιλεύς δέχεται εἰδική προσο-

χή. Ὁ ἄγγελος πού ἀγγίζει τό στέμμα τοῦ νέου ἔρχεται κατ' εὐθείαν ἀπό τόν θρόνο τοῦ Χριστοῦ.

Ἐδῶ ἀναγνωρίζουμε τόν μοναχό Μιχαήλ Ψελλό, τόν παιδαγωγό τοῦ Μιχαήλ¹⁹. Καί θά θυμηθοῦμε τόν Ψελλό πού μέ αὐταρέσκεια καί μέ ὑπερηφάνεια ἀπαριθμεῖ στή *Χρονογραφία* του ὅλη τήν ἀρχαία σοφία πού εἶχε διδάξει στόν ἐκλεκτό μαθητή του. Ὡς δευτέρη γαλουχία, πνευματική τροφή, προσφέρει τώρα τό Ψαλτήριον. Στή συνέχεια (στ. 15-18), ὁ ποιητής παρακαλεῖ τόν Ρωμανό Διογένη νά καλύπτει αὐτόν τόν νέο συμβασιλέα σθεναρά μέ χεῖρα βοηθείας γιά νά κυβερνᾷ χάριν τῶν ὑπηκόων. Εἶναι γνωστό ὅτι τό παλάτι καί ἡ κοινή γνώμη τῶν Βυζαντινῶν εὐνοοῦσε τή νόμιμη δυναστεία. Δέν παραλείπει νά ἐκφράσει μέ δύο λέξεις τήν ὑποστήριξη τῶν Βυζαντινῶν γιά τή νόμιμη διαδοχή. Εὐχεται στόν Διογένη ὅπως ἡ ἄνωθεν χεῖρα πού τοῦ ἔδωσε τό στέμμα –*τοῦ στέφους δότις*– τόν βοηθήσει στούς ἀγῶνες κατά τῶν ἐχθρῶν. Τοῦ ὑπενθυμίζει ὅτι ὁ ρόλος του εἶναι στρατιωτικός καί ὅτι ἐξελέγη βασιλεὺς ὡς σπουδαῖος στρατηλάτης.

Στούς δωδεκασύλλαβους στίχους τῆς ἐπιγραφῆς γύρω ἀπό τή μικρογραφία (φ. 5) συνεχίζεται τό ποίημα. Ἡ ἀντωνυμία «οὗς», μέ τήν ὁποία ἀρχίζει ἡ ἐπιγραφή, συνδέεται μέ τίς ἀντωνυμίες στήν ἀρχή τῶν στίχων 10 «τούτω» καί 15 «ὄν». Αὐτούς, «οὗς», ἡ τρίφωτος ἔνθεος μοναρχία, ὡς σοφή καί εἰρηνική κατάσταση (πολιτική λύση) εἶθε νά κατέχει τά σκήπτρα τῆς ἐξουσίας σέ πολ-
 λούς καί γαλήνιους χρόνους.

Τό ποίημα αὐτό καί ἡ ἀφιέρωση εἶναι ἡ ἱστορία τῆς στέψης τῶν τριῶν συμβασιλέων στό τέλος τοῦ 1067, ὅπως τήν ἔζησε ὁ Μιχαήλ Ψελλός.

Ἄς προσθέσουμε ὡς ἐπίμετρο τόν πανηγυρικό «Εἰς τόν βασιλέα τόν Διογένην ὅτε ἐβασίλευσεν»²⁰, πού τοῦ ἀφιέρωσε ὁ Μιχαήλ Ψελλός τήν ἡμέρα τῆς στέψης του. Ὡς ἡμέρα σωτηρίας τῆς αὐτοκρατορίας θεωρεῖ τήν ἡμέρα αὐτή. Ἀλλά ὁ Θεός ἔκνυεν ἐξ οὐρανοῦ καί εἶδε καί ἀπέστειλε ἐξ ὕψους τόν ἄγγελον αὐτοῦ καί ἐρῶσατο ἡμᾶς καί παρόντων κακῶν καί μελλόντων δεινῶν καί συστροφῆς νεφῶν καί ἐμβολῆς βελῶν. Στή συνέχεια περιγράφει τήν ἐπιβλητική μορφή τοῦ βασιλέα καί τελειώνει: *τὸ μὲν εἶδος τῶ ὄντι τυραννίδος ἄξιον, τὴν δὲ καρδίαν ἀνθάμιλλον τῶ προφήτῃ Δαβίδ.* Ὁ Θεός ἔστειλε ἐξ οὐρανοῦ τόν ἄγγελον νά στέψει τόν ἐφάμιλλον τοῦ Δαβίδ βασιλέα. Ἡ ἀγάπη τοῦ Ψελλοῦ γιά τόν Δαβίδ. Ἐξυμνεῖ καί τό ἔργο τῆς «βασιλίδος» πού ἐκόσμησε *τὴν τῆς Ρώμης ἀρχήν*. Ὑπενθυμίζει τήν ἐξασφάλιση τῆς διαδοχῆς γιά τὰ παιδιὰ: *τοῖς παισὶ τὴν βασιλείαν ἐφύλαξας δι' ἐνὸς ἐνθυμήματος καί μιᾶς πράξεως*. Καί ὅλος αὐτός ὁ ὕμνος γιά τό ζεῦγος τῶν βασιλέων τελειώνει μέ τήν ἀποστροφή: *ὦ σὺ μὲν ἀρρένων ἄγαλμα, σὺ δὲ θηλειῶν σεμνολόγημα*. Ἄς σημειώσουμε ὡς κατακλείδα ὅτι τήν τριφεγγή ἔνθεο μοναρχία τῆς μικρογραφίας ἡ ἱστορία κατέγραψε ὡς θλιβεροὺς αὐτοκράτορες στούς καταστροφικούς αὐτούς χρόνους τοῦ Βυζαντίου.

Anna Marava-Chatzinikolaou

THE THRICE BRILLIANT DIVINE MONARCHY

The miniature of fol. 5 of the Barberini codex 372 is paralleled with that of fol. 3 of the Sinai codex 364, on account of the affinity of their inscriptions. The 'thrice brilliant divine monarchy' of the Barberini codex is not the Holy Trinity but the three co-regnant monarchs.

The main subject is a poem to which Byzantinists have paid little attention. We ascribe the poem-dedication to Michael

Psellos, paedagogue of Michael VII and palace counsellor. This poem and the Chronographia of Michael Psellos helped in identifying the three co-sovereigns who appear un-named in the miniature, as well as in determining the date of the Psalter. Depicted is the coronation of the three co-regnants: Romanos Diogenes, his wife Eudokia and Eudokia's son, Michael VII, in late 1067.

19. Βλ. τή μικρογραφία τοῦ κώδικα 234 φ. 254 τῆς μονῆς Παντοκράτορος, Στ. Πελεκανίδης - Π. Χρήστου - Χ. Μαυροπούλου-Τσιούμη - Σ. Καδᾶς - Αἰ. Κατσαροῦ, *Οἱ θησαυροὶ τοῦ Ἁγίου*

Ἵθρους, Γ', εἰκ. 255.

20. Michaelis Pselli, *Orationes Panegyricae* (ἔκδ. George T. Dennis), Στουτγάρδη - Λειψία 1894, σ. 175-179.